

32. Од. зб. 7685.
33. Од. зб. 7691.
34. Од. зб. 7693.

Ф. 281. Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду. – Оп. 1

35. Од. зб. 7851.
36. Од. зб. 7860.
37. Од. зб. 7862.
38. Од. зб. 7868..
39. Од. зб. 7873.
40. Од. зб. 7877.
41. Од. зб. 7879.
42. Од. зб. 7902
43. Од. зб. 7907.
44. Од. зб. 7992.
45. Од. зб. 7998.
46. Од. зб. 8000.
47. Од. зб. 8009.
48. Од. зб. 8011.
49. Од. зб. 8012.
50. Од. зб. 8013.
51. Од. зб. 8022.
52. Од. зб. 8031.
53. Од. зб. 8097.
54. Од. зб. 8115.
55. Ф. 782. Товариш прокурора Кам'янець-Подільського окружного суду по II-му Вінницькому участку. – Оп. 1. – Од. зб. 16.
56. Ф. 789. Товариш прокурора Кам'янець-Подільського окружного суду по Летичівському участку. – Оп. 1. – Од. зб. 20.

Державний архів Російської Федерації

57. Ф.102. Департамент поліції особливий відділ. – Оп.1898. – Спр. 5. – Ч. 34.
58. Оп. 1906. – Од. зб. 20. – Ч. 109.
59. Оп. 1907. – Од. зб. 9. – Ч. 45.
60. Оп. 1908. – Од. зб. 9. – Ч. 45.

This article is about the time of creation and activity of organizations of PSR in the Podil'skiy province at the beginning of XX century. Written on the basis of the original archived documents, the publication contains information about the features of forms and methods of activity of SR members organizations, gives description of the most active parties and their leaders.

Key words: Party of socialists-revolutionaries, SR members organizations, committee, group, battle unit, agitation, terror.

Отримано: 5.06.2010

УДК 94(477.4)17-18*(082)

А. Г. Філінюк

ОРГАНІЗАЦІЙНО-СТРУКТУРНІ ЗМІНИ В ГОСПОДАРЬКОМУ РОЗВИТКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІМПЕРСЬКИХ СУСПІЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ ВІДНОСИН (КІНЕЦЬ ХVІІІ – ПОЧАТОК ХІХ ст.)

У статті на основі аналізу архівних джерел і наукової літератури досліджені основні організаційно-структурні зміни в господарському розвитку Правобережної України наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття.

Ключові слова: господарство, розвиток, Правобережна Україна, організаційно-структурні зміни.

Утвердження державної незалежності України передбачає якісні економічні трансформації, покликані не лише подолати кризові явища, а й вивести господарський комплекс на високий рівень ефективності

та конкурентоздатності і на цій основі забезпечити гідний життєвий рівень всього населення. Розв'язання таких завдань вимагає всебічного осмислення нашого минулого і з'ясування того, як наші предки знаходили й визначали своє місце в суспільному житті, як матеріалізували свій потенціал і як вирішували економічні проблеми у найскладніші періоди. У зв'язку з цим, зростає потреба вивчення вітчизняного досвіду минулих років, особливо рубіжних періодів, коли економіка України переживала зростаючий вплив сусідніх країн. Враховуючи це, актуально є проблема організаційно-структурних змін в господарському розвитку Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XIX століття.

До економічної проблематики України в цьому періоді зверталося багато дореволюційних і радянських учених, зокрема дореволюційні історики О. В. Воронін, М. М. Карамзін, В. Й. Ключевський, О. О. Корнілов, М. Й. Коялович, О. В. Романович-Славатинський, В. І. Семевський; російські радянські: М. Дружинін, О. М. Дружиніна, В. П. Друнін, М. Я. Ейдельман, В. О. Золотов, А. В. Мілов, А. О. Обушенкова, П. Г. Риндзюнський, М. К. Рожкова, К. В. Сивков, О. М. Соловійова, М. М. Шумілов; українські радянські – І. Аксаков, В. Антонович, Д. Багалій, О. Баранович, І. Бровер, О. Воблий, В. Голобуцький, В. Горленко, І. Гуржій, Т. Дерев'янкін, П. Клименко, М. Корнілович, А. Ляшенко, В. Маркіна, О. Несторенко, О. Оглоблин, І. Слабесв, М. Слабченко, Є. Сташевський. Чимало для її вивчення роблять сучасні українські дослідники М. Бармак, С. Борисевич, О. Буднак, В. Верига, М. Вихватенко, Т. Гончарук, О. Гордуновський, Т. Ігнатєва, Г. Казьмирчук, О. Крижанівський, Т. Лазанська, В. Нечитайло, В. Орлик, В. Павлюк, Ю. Присяжнюк, О. Реєнт, Т. Соловійова, А. Філінюк та ін. Останнім часом увага до економічних питань історії Правобережної України помітно активізувалася з боку російських істориків Л. С. Горизонтова, І. Д. Ковальченка, А. В. Кошмана, А. М. Лисенко, О. В. Манько, О. І. Міллера, А. В. Мілова, С. Г. Пушкарьова, А. В. Ремнева, П. В. Стегнія, В. В. Трепавлова, А. Е. Шепелева; австрійця Андреаса Капелера, американців Д. Біллінгтона, Д. Дж. Кліра, Р. Пайпса, Р. Робінса, Еви Томпсон і Р. С. Уортмана, британців Бенедикта Андерсена, Нормана Дейвіса і Джеффері Хоскінга, француза Данієля Бовуа, японців К. Мацузато і М. Такесі тощо. Однак в історичній літературі зазначена у назві тема поки що не знайшла належного висвітлення.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб дослідити найважливіші організаційно-структурні перетворення в сфері економіки Правобережної України і їх вплив на характер і особливості господарського розвитку регіону наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Об'єктом дослідження обрано економіку Правобережжя, а предметом – організаційно-структурні зміни в господарському розвитку регіону на цьому рубіжному етапі його історії.

Передусім, наголосимо, що в панорами суспільного життя Правобережної України рубежу XVIII–XIX століть важливе місце посідали доволі складні та суперечливі процеси, які відбувалися у господарській сфері. З одного боку, вони були зумовлені тривалим перебуванням регіону в складі Речі Посполитої, з іншого – включенням його за другим і третім поділами Речі Посполитої в імперську систему Російської держави. Правобережжя, як і більшість українських земель, опинилося в надцентралізованій державі, що височіла над економічно і соціально відсталим суспільством, котра стала цілеспрямовано поширювати свій вплив на мешканців краю. І адміністративно-територіальний поділ, і архітектуру управління, і всю політику етнічного бонапартизму царизм підпорядковував одній меті – закріпленню панування Росії над усіма сферами суспільного

життя Правобережної України. І це проявлялося не лише в політичній і соціально-становій, а й господарсько-економічній сферах.

Господарський розвиток Правобережжя в перші після приєднання до Росії десятиліття проходив під впливом інкорпораційної політики самодержавства в два етапи, загальним для яких було уповільнення темпів виробництва. На першому з них росіяни вивчали потенційні можливості регіону і перенесли на його терени кріпосницькі відносини. На другому, задля задоволення імперських інтересів, вони вступили в союз із польськими магнатами та шляхтою й розгорнули спільно з ними нещадну експлуатацію корінних мешканців. Особливість другого етапу полягала ще й у тому, що царизм залучав до економічного освоєння Правобережної України не тільки поляків, а й євреїв та іноземців.

З приєднанням до Росії на теренах Правобережної України «зпрацювало» право північно-східної метрополії щодо землеволодіння і землекористування. Спершу дещо делікатно, залишаючи майже незмінними польські порядки, однак після польських повстань більш рішуче ставлячись до всього польського, в тому числі й права, закріплюючи за собою головні засади землеволодіння, землекористування і форми повинностей [9, с.64-148].

Російський уряд, економічний егоїзм якого відзначався реалізацією курсу на монопольне право на людські, фінансово-матеріальні та сировинні ресурси, відверто нехтував інтересами Правобережної України, став самовладно розпоряджатися її економічним і військовим потенціалом, ігноруючи прийняті Російською державою зобов'язання [18, с.302].

Сільському господарству Правобережної України в умовах Російської імперії була відведена роль головного джерела поповнення держави продовольством, основного донора фінансових надходжень у державну казну та людських ресурсів для комплектування російської армії. Як і польські магнати, росіяни не були культуртрегерами, ініціаторами і організаторами колонізації Правобережної України, котрі вкладали свої капітал, знання, навички та вміння більш високої землеробської культури, а виступали, за визначенням Є. Д. Сташевського, хижакками, експлуататорами, «зм'яями-мучителями» з ненаситною жадобою до наживи, які прагнули її висотати мізерними затратами [27, с.170]. Якщо в країнах, де на рубежі XVIII–XIX століть розпочалась індустріалізація, для збільшення обсягів сільськогосподарської продукції стали поширювати знання про агрокультуру, випускати все більше присвячених цьому предмету книг і статей, поліпшувати техніку обробітку ґрунтів, застосовувати сівозміну тощо, які спряяли безпрецедентно швидкому підвищенню ефективності виробництва, в Росії продовжували шляхом екстенсивного господарювання та посилення експлуатації селян. Власне, саме цими підходами та завданнями зумовлювалася колонізаторська політика, що втілювалася в життя адміністративними методами [22, с.152].

Напередодні приєднання до Росії економіка Правобережної України, як і всі інші сфери її суспільного життя, була побудована переважно за польськими взірцями. Після 1793–1795 років вона опинилася в умовах північно-східної імперії, що відзначалася відсталістю кріпосницькою системою та керувалася економічною вигодою від приєднаних земель, військовою перевагою та силовими принципами. І саме це лягло в основу політичного курсу російського самодержавства, спрямованого на переведення господарського розвитку регіону за російськими вимогами, відповідно до яких економічний і земельний статус корінних селян визначався кріпосницькою державою, волею поміщика та способом ведення господарства.

З приєднанням до Росії на теренах Правобережжя сформувався Південно-Західний економічний район імперії, внаслідок чого в ньому українсько-російські соціально-економічні відносини стали будуватися через призму реалізації царизмом політики його інкорпорації. Тому під тиском експансіоністської політики царизму Правобережна Україна, перебуваючи в тісних зв'язках і взаємовпливах з європейськими країнами, стала набувати ознак периферійної складової Російської імперії, все більше обслуговуючи її інтереси. За справедливою оцінкою М. С. Грушевського, самодержавство розглядало українців як будівельний матеріал для культури і суспільності російської [11, с.32], а самому Правобережжю відводило роль землеробської провінції у формі Hinterland, тобто краю, що примикав до більш розвинутого в промисловому та торговельному відношенні регіону російського.

Втім, зовні у господарському житті Правобережжя після 1793 року ніби нічого особливого не змінилося. Принаймні, про це в науковій літературі важко знайти якусь узагальнену інформацію. Насправді, починаючи з кінця XVIII століття, господарський комплекс, як і інші сфери суспільного життя Правобережної України, пережив істотну організаційну структурування, зумовлену поширенням на її територію політичної, військової могутності та економічного впливу Російської імперії. Образно кажучи, поділи Речі Посполитої відчинили скриньку Пандори й стали актами початку широкомасштабного поглинення економічної сфери великого регіону України в імперське тіло Росії. При цьому нова метрополія не виступила гарантом економічної стабільності та підтримки прогресивних тенденцій, які мали місце в Правобережжі. Царизм не зосередив свої зусилля на вивільненні праці, а спрямував їх виключно на закріпачення корінних мешканців. У регіон було привнесене кріпосництво в російському варіанті.

Колонізацію регіону, насадження в ньому деспотичної влади і кріпосного права, суворість яких не мала аналогів у світі, сучасні російські історики пояснюють жорстокою необхідністю і низьким обсягом сукупної додаткової праці на основній історичній території Росії, які примушували панівний клас створювати жорсткі важелі державного механізму на окраїнах імперії. В свою чергу, цей механізм спрямовувався на вилучення тієї долі сукупного додаткового продукту, який направлявся на потреби розвитку самої держави, панівного класу, суспільства загалом [20, с.47]. Проте дослідники Росії обходять мовчанкою і нічим не обґрунтовують того факту, чому найсуворіше в світі кріпосне право застосовувалося у Правобережній Україні виключно по відношенню до українських селян.

Складність господарського розвитку Правобережжя зумовлювалася тим, що Росія не тільки відзначалася хронічною дефіцитністю бюджету, зумовленою майже безперервними загарбницькими війнами, військовими експедиціями та утриманням у зв'язку з цим на його території великої армії [7, с.49], а й була державою з економічно та адміністративно неефективною системою, що вступила у XIX століття з недоторканим самодержавством і такими порядками організації влади, які не відповідали внутрішнім потребам розвитку і об'єктивно зумовлювали її відставання [13, с16]. А. В. Мілов усім змістом однієї з останніх своїх монографій проілюстрував, що азійський спосіб виробництва виступав джерелом держави деспотичного типу. Цим історик підтвердив зроблений свого часу К. Марксом висновок, згідно з яким саме азійський спосіб виробництва продукував рабство в різних формах: від індивідуального рабства окремої людини до колоніального поневолення цілих народів.

Професор В. В. Нечитайло справедливо зауважує, що «Колоніальний стан України ускладнювався процесом провінціалізації, що означав утрату національної самобутності (у тому числі й індивідуалістських засад в організації сільськогосподарського виробництва) і супроводжувався утвердженням на всіх землях антиукраїнського режиму з його колоніальними рисами – економічною експлуатацією, ліквідацією структур самоврядування, нав'язування неприйнятних для українського селянства, чужих господарських традицій» [21, с.60-61].

Економічний егоїзм царизму щодо регіону наприкінці XVIII – на початку XIX століття відзначався реалізацією курсу на неподільне, монополне право на людські, матеріальні, фінансові й сировинні ресурси. Економічна інкорпорація в Правобережжі проводилася в напрямку перетворення його господарства у звичайну складову господарсько-економічного комплексу Російської імперії. Робилося це шляхом насадження віджилих феодально-кріпосницьких відносин, русифікації земельної власності, підпорядкування сільськогосподарського розвитку імперським інтересам, руйнування історично сформованого промислового сектору, протекціонізму щодо збуту на його території виробленої у власне російських губерніях промислової продукції та аграризації всього господарського комплексу. Іншими словами, економічна сфера Правобережжя розвивалася в умовах реалізації заходів самодержавства, спрямованих на поступове поглинення і переварювання Росією цього ключового сектора суспільного життя.

Розглядаючи прадавні українські землі як свою вотчину [23, с.159], російський царизм розділив їх не лише на губернії та повіти на взірць всієї імперії, а й на дві частини, кожну з яких передав у кормління одному з складових елементів служилого стану – переважно польським магнатам-землевласникам і чиновникам. Це означало не що інше як дарування чинам волі і надання їм дозволу реалізовувати без обмежень свої інтереси. Проте саме в цьому приховувалося протиріччя, які зумовлювали наслідки, протилежні імперським намірам. Адже, віддавши щойно приєднані українські землі і кріпосних селян на відкуп польським магнатам і шляхті, самодержавство більшою мірою відмовилося від свого права власності на них.

Формально влада російського імператора в Правобережній Україні вважалася всеохоплюючою, однак насправді контроль над регіоном і можливості втручатися у щоденні його справи з самого початку в царизму були обмеженими. Російський уряд мав би паралізувати польський вплив, але, як виявилось, він цього не зробив через те, що у нього не було ані міцної адміністративної системи, ані чиновництва, спроможного виконувати подібні завдання [15, с.33]. Більше того, з приходом на престол Олександра I можливості для цього навіть зменшилися. На відміну від пригнобленого переважно українського кріпосного селянства, що попало під подвійну соціально-класову і національну експлуатацію, вони опинилися у зовсім іншому, ніж за Речі Посполитої становищі. Польські дворяни втратили юридичну владу над селянами, характерну для часів Речі Посполитої, але зате їх економічне панування було повністю визнане і захищене законом та добре організованою адміністрацією і міцною владою, які пішли з ними на альянс [5, с.62]. Це пояснюється тим, що в Росії до кінця XVIII століття дворянство було як правлячим, так і урядовим класом, який поповнював своїми членами всі середні і вищі ступені військової та цивільної службової ієрархії. На той час наступив такий рубіж, коли, з одного боку, влада, на угоду класовому егоїзму дворянства, доходила до того, що держава набувала яскраво класового забарвлення, стала дворянською, з іншого – саме

дворянство у подарованих йому імператрицею органах самоуправління бюрократизується, стало частинкою урядового механізму, виконавцем повелінь державної влади [19, с.81]. Якщо раніше польські дворяни в Правобережжі виходили один на один із залежним селянством, то після поділів Польщі їх стала надійно підтримувати Російська держава. Справжні витоки такої консолідації росіян і поляків цілком зрозумілі, мотиви і наміри – відомі, соціальна база – очевидна. Вважаючи, що поміщики краще піклуються про своїх підданих, царизм став на шлях культивування мерітократії – влади кращих, які брали на себе відстоювання інтересів всього населення, на зміцнення кріпосного права, постійно скорочуючи чисельність вільного населення.

Як результат, особиста і економічна залежність їх основної маси не тільки не зменшилася, а, навпаки, набрала ще більших масштабів. У краї збільшилася не лише чисельність кріпаків, а й кріпосників, головним і найбільшим серед яких була держава. Центральні і місцеві органи влади піклувалися лише про порядок і своєчасне надходження до казни передбачених грошових податків й подушного хліба [1, арк. 1-51; 2, арк. 1-96]. До того ж, убачаючи величезну економічну вигоду від господарської діяльності українських селян, царизм закривав очі на посилення їх експлуатації та зловживання щодо них з боку іншоетнічних дворян, шляхти і чиновників, які стали ключовими партнерами російських властей. Іншими словами, якщо нові господарі регіону пішли на альянс із польськими магнатами і шляхтою, то українці були приречені на «освічене кріпацтво» та жалюгідне виживання. Крім того, інтереси кріпосників поряд із поліцією стала захищати величезна російська армія як інструмент утримання кріпаків у покори.

І навіть за таких умов господарство Правобережної України не зупиняло свого розвитку, а продовжувало функціонувати і набирати оберти з нарощування продукції. Але вже за правилами, що визначалися в столиці Російської імперії з її кріпосницьким ладом, який вступив у глибоку хронічну кризу і знаходився напередодні свого падіння [6, с.24]. Образно кажучи, гра була та ж сама, але за іншими правилами і в ній брали участь більше гравців. Господарство організовувалося на основі інвентарів і люстрацій (описів маєтків, їх доходів і видатків). Продукцію виробляли все ті ж місцеві селяни (тягалі, піші, городники, «бобилі» або халупники) і представники дрібної шляхти (чиншовики та посесори). У залежності від наявної кількості землі та робочої худоби кожна категорія населення відбувала відповідні державні й місцеві повинності [10, с.71]. Однак організацію праці та її вектор, а тим більш її кінцеві результати стали ділити значно по-іншому. Чимало правок внесли власники, посесори, орендатори, чиновники, численна шляхта.

Разом з тим, суспільне життя Правобережжя того часу представляло собою надзвичайно складну соціоприродну, а його історія – динамічну системоутворюючу систему. По-перше, на хід подій і розвиток суспільного життя в ньому мав стійкий вплив комплекс факторів, особливе місце серед яких займали помірний клімат, виключно родючі чорноземи, велика чисельність і висока щільність народонаселення, енергоспоживання, що справляли фундаментальний вплив як власне на південний захід, так і на країну загалом [26, с.13]. По-друге, Правобережну Україну складали приєднані до Росії Поділля, Волинь і частина Київщини, які, за висловом А. Капеллера, відзначалися не тільки політичним, соціальним, етнічним, релігійним, але й економічним різноманіттям, що поставило нові проблеми навіть перед такою багатою на досвід експансії державою, як Росія [16, с.66]. По-третє, особливе значення мали географічне розташування території, поло-

ження в світі, вигідні шляхи сполучень, географічне розташування, особливо близькість до Чорного моря, до країн Південно-Західної і Західної Європи. Помітне розширення території Росії було важливим не тільки за розмірами, а й за характером приєднаних районів [4, с.9]. І, нарешті, якщо з остаточним входженням Лівобережної України до Росії вона почала рух по шляху входження в політичну систему європейських держав із її особливим типом і особливими темпами науково-технічного [8, с.26], соціально-економічного та релігійно-культурного розвитку, то з включенням Правобережжя вона цей процес завершила [12, с.25]. Контакти з Європою засобом Правобережної України допомагали не тільки скорочувати політичний та економічний розрив Росії, але й налагоджувати безпосередні тісні культурні зв'язки і гарантувати зовнішньополітичну безпеку держави. Більше того, її приєднання мало величезне воєнно-стратегічне і національно-економічне значення; цим була, на кінець, забезпечена повна безпека південних кордонів держави і були відкриті нові простори для колонізації [24, с.22].

Важливу групу чинників, які справляли істотний вплив на розвиток Правобережжя і визначали темпи його інкорпорації до складу імперії, складали висока густота заселення території, особливості економічного життя, що склалися впродовж кількох століть, помітна перевага рівня соціально-економічного розвитку, незмірно вища інтенсивність політичних процесів, ніж у інших країнах Росії [14, с.53], західноєвропейська орієнтація торгівлі та структури торговельних зв'язків. Особливо важливим було те, що шляхта регіону була польською або в більшості своїй полонізованою, а селянське населення – русинським (східнослов'янським) [14, с.53], тобто українським.

Не зважаючи на те, що Правобережна Україна не стала окремим державним організмом, її приєднання мало величезне економічне і стратегічне чи, як писав О. О. Корнілов, колосальне значення для розвитку Росії в майбутньому, оскільки «придбання величезних чорноземних просторів на Півдні і Південному Заході в зв'язку із установаванням повної безпеки південного кордону і з її посиленою колонізацією внесло в економічний побут країни новий фактор величезної важливості» [17, с.53]. У часі це співпало з поворотом вектора народногосподарської діяльності Росії із Заходу і Північного Заходу Європи на Південь, внаслідок чого Правобережжя стало відігравати важливу роль у поставках промисловим країнам Європи українського хліба і лісу з України та Білорусії.

Правобережжя набуло якісно нової суті в реалізації імперсько-експансіоністських задумів Росії. Зокрема, регіон почав відігравати ключову роль у з'єднанні за допомогою Дніпровсько-Бузького каналу Балтійського і Чорного морів [3, арк.12]. Разом з тим, Європа, зі своїм потужним промисловим розвитком і ростом попиту на український хліб й інші продукти сільського господарства, справляла вплив на його розвиток. По-друге, на розвиток Правобережної України істотне значення мали і інші економічні фактори, передусім можливості її сільського господарства, трудових ресурсів, транспортної інфраструктури і ін. До того ж, як до, так і після поділів Речі Посполитої вона слугувала транзитною територією для західноєвропейських впливів. По-третє, значну роль також мали зміни, які відбулись у міждержавних відносинах Росії в акваторії басейнів Чорного та Середземного морів, перш за все з Англією, Австрією, Францією, Туреччиною і Пруссією, які визначали зовнішньополітичну ситуацію. По-четверте, немаловажну роль відігравали господарські, серед них і торговельно-економічні зв'язки Правобережної України з іншими етнічними українськими землями та європейськими країнами. По-п'яте, на геополітичне положення

Правобережжя вплинули і неодноразові адміністративно-територіальні та інституційно-правові зміни в південно-західній, західній і південній частинах Російської імперії [28, с.55].

Разом з тим, у своєму розвитку Правобережжя мало і деякі власні алгоритми, які зумовлювалися геополітичними, політико-адміністративними, соціально-демографічними, економічними та іншими особливостями. До однієї такої групи факторів належали територія, природні ресурси, чисельність і щільність населення, культура і релігія регіону; до другої – економіка, армія та ін. Позитивно позначилося і те, що за допомогою приєднання до Росії Очаківської області вдалося прикрити Правобережну Україну своєрідним півкільцем від можливої агресії з боку Порти. До того ж, господарський розвиток краю стимулювала міжнародна ситуація, що зумовила підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію [25, с.50, 51]. Навіть сучасні російські історики визнають, що якщо Правобережна Україна відразу ж після приєднання була інкорпорована в адміністративну структуру імперії, що традиційні економічні відносини, особливості економічного життя, структура торговельних зв'язків, які об'єктивно склалися протягом кількох століть, перешкождали її інкорпорації в економічну систему Росії [14, с.88]. Підкреслимо, що, крім всього іншого, історичну індивідуальність регіону визначало виключно панівне становище польських магнатів і шляхти, які після російської анексії навіть виграли на зміні режиму, оскільки їх панування над селянами стало спиратися на більш сильну державну владу абсолютної монархії в порівнянні з слабкою адміністрацією Речі Посполитої.

Таким чином, можна констатувати, що після приєднання Правобережної України до складу Російської імперії в результаті поділів Речі Посполитої її господарство було включене в економічний комплекс і фінансову систему метрополії і внаслідок політики самодержавства на межі XVIII–XIX століть зазнало істотних організаційно-структурних змін. Еволюція економіки регіону виступила, мабуть, найбільш яскравим зразком тієї ролі, яку відіграє сільськогосподарське виробництво, коли на нього покладені функції основного донора проектів модернізації держави. Проведене переформатування економічної основи спричинило деформаційно-напружений стан у регіоні, оскільки змінювало правила господарювання. Звільнення від польського поневолення на фоні нового закріпачення селянства було ні чим іншим, як гіркою іронією його долі. Це не тільки збільшувало соціальну напруженість, а й посилювало економічну кризу.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний історичний архів України у Києві (ДДАІ – ЦДА України у Києві). – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 2129. – Арк. 1-51.
2. ЦДА України у Києві. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 2132. – Арк. 1-96.
3. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. – Ф. 38. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 1-48.
4. Российское законодательство X–XX веков. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. – М.: Юрид. лит., 1988. – 465 с.
5. Антонович В. Б. Исследования о крестьянах в Юго-Западной России по актам 1700–1798 (Предисловие к II тому VI части Архива Юго-Западной России) / В. Б. Антонович. – К.: Тип. И. и А. Давиденко, 1870. – 182, 938 с.
6. Борщевський В. Я. «Путешествие из Петербурга в Москву» – выдающийся памятник передовой русской исторической мысли конца XVIII – начала XIX столетия / В. Я. Борщевский // Актуальные историографические проблемы отечественной истории XVII–XIX вв.: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1982. – С. 6-28.
7. Блюк И. С. Финансы России XIX столетия. История – Статистика. – Т. 1 / И. С. Блюк. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1882. – 543 с.

8. Виттрио Страда. В свете конца, в преддверии начала / Виттрио Страда // В раздумьях о России (XX век) / Отв. ред. Е. Л. Рудницкая / Виттрио Страда. – М.: Археографический центр, 1996.
9. Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX ст. / М. В. Гримич. – К.: Арістей, 2006. – 560 с
10. Гримич М. В. Інститут власності на землю та земельні відносини у звичаєво-правовій культурі українців XIX – початку XX ст. / М. В. Гримич. – К.: Арістей, 2004. – 588 с.
11. Грушевский М. Украинский вопрос / М. С. Грушевский. – СПб., 1907.
12. Данилевский Н. Я. Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н. Я. Данилевский. – М.: Книга, 1991. – 574 с.
13. Дмитриев Ю. А. Законодательные органы России от Новгородского веча до Федерального Собрания: (Сложный путь от патриархальной традиции к цивилизации) / Ю. А. Дмитриев, Е. Ю. Черкашин // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная литература: Реферативный журнал. Серия 4. Государство и право. 2. – М., 1996. – С. 1-28.
14. Западные окраины Российской империи / Науч. ред.: М. Долбилов, А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
15. История XIX века / Под ред. профессоров Лависса и Рамбо. – М.: ОГИЗ, Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. – 636 с.
16. Каппелер А. Росія як політична імперія: Виникнення. Історія. Розпад. / Андреас Каппелер; перкл. з німецької Х. Назаркевич; наук. ред. М. Крикун [= Історія країн світу, 2]. – Л.: Вид-во Укр. Католического Університету, 2005. – XII+360 с.
17. Корнилов А. А. Курс истории России XIX / А. А. Корнилов; Вступ. ст. А. А. Левандовского. – М.: ООО «Издательство Астрель»; ООО «Издательство АСТ», 2004. – 862 с.
18. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. – Кн. II. – Вып. 4-5 / Н. И. Костомаров. – М.: Книга, 1991. – 536 с.
19. Лютиш А. Русский абсолютизм XVIII века / А. Лютиш // Итоги XVIII века в России. Введение в русскую историю XIX века. Очерки А. Лютиша, В. Зоммера, А. Липовского. – М.: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1910. – С. 1-142.
20. Милов Л. В. Природно-климатический фактор и особенности российского исторического процесса / Л. В. Милов // Вопросы истории. – 1992. – № 4-5. – С. 32-48.
21. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність / В. В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с.
22. Історія України: нове бачення / Під ред. В. А. Смоляка. – К.: Альтернативи, 2000. – 464 с.
23. Пайпс Р. Россия при старом режиме / Ричард Пайпс. – М.: Независимая газета, 2004. – 423 с.
24. Пушкарев С. Г. Россия в XIX веке (1801-1914) / С. Г. Пушкарев. – Н-Й.: Изд-во имени Чехова, 1956. – 509 с.
25. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Олександр Реєнт. – К.: НАН України, Ін-т історії України, 2003. – 340 с.
26. Россия в пространстве и времени (история будущего) / Кузьб Б. Н. (руков. авт. кол.). – М.: Ин-т экономических стратегий, 2004. – 336 с.
27. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII – первой половине XIX в. / Е. Д. Сташевский. – М.: Наука, 1968. – 483 с.
28. Філінюк А. Г. Торговельно-економічні зв'язки Правобережної України в умовах інкорпорації та геополітики Російської імперії (кінець XVIII – 50-ті роки XIX століття) / А. Г. Філінюк, Т. В. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський: КПДУ, 2006. – 316 с.

In this article the main organizational and structural changes in the economic development of Right-Bank Ukraine in the end of the 18th – in the beginning of 19th centuries are investigated on the analysis of the archival sources and scientific literature.

Key words: *economics, development, Right-Bank Ukraine, organizational and structural changes.*

Отримано: 15.05.2010